

Оксана БУРЛАКА

ОСОБЛИВОСТІ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Анотація. У статті проаналізовано види та причини девіантної поведінки підлітків, простежено фізіологічні, психологічні та інші особливості підліткового віку, розглянуто значення сім'ї та школи як головних інституцій виховання дитини.

Ключові слова: важковиховуваність, девіантна поведінка, підлітковий вік.

Проблема девіантної поведінки як самостійна сфера наукового пізнання відобразилася в педагогічних і соціологічних працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників.

Зокрема, психобіологічний (медичний) аспект девіантної поведінки дітей та підлітків досліджено у роботах В. Кащенко, А. Личко, В. Матвеева та інших учених, які виокремлюють для диференціації показників даного явища нервово-психічні патології, акцентуації характеру, різноманітні фізичні та психічні недоліки, кризові явища підліткового віку.

Психолого-педагогічний аспект девіантної поведінки отримав висвітлення в працях М. Алемаскіна, О. Гонєєва, Л. Зюбіна, О. Кочетова, Ф. Райса, М. Раттера та ін.

Соціально-психологічний аспект даної проблеми знайшов обговорення в С. Белічевої, М. Галагузової, А. Капської, В. Оржеховської та ін.

Мета статті – проаналізувати різноманітні погляди вчених на причини виникнення та особливості девіантної поведінки підлітків.

У науковій літературі важковиховуваність розглядається як психолого-педагогічна категорія, яка визначає форми і причини труднощів які зазнає педагог при визначенні мети, виборі засобів виховання та перевиховання учнів. Важковиховуваність зовнішньо проявляється конфліктністю дітей і підлітків з оточенням, грубістю, емоційною неврівноваженістю, правопорушеннями, що призводить до складнощів у виправленні поведінки, необхідності докладання додаткових зусиль і засобів з боку педагога, особливої уваги, індивідуального та особистісно-орієнтованого підходу для їх перевиховання в умовах сім'ї, школи, колективу.

Важковиховуваність полягає у несприйнятті та протидії підлітка ціленаправленим педагогічним впливам.

Терміни «важковиховувані», «важкі», «учні з відхиленнями у поведінці», «учні з девіантною поведінкою» найчастіше вживаються як тотожні поняття, які характеризують учнів з негативним відношенням до педагогічного процесу та морально-правових норм встановлених у суспільстві.

У психолого-педагогічній літературі характеризуючи дії та вчинки дітей які не відповідають загальноприйнятим нормам і правилам поведінки використовують поняття «правопорушення», «протиправні дії», «девіантна поведінка».

Девіантна поведінка (від лат. deviation – відхилення) визначається як поведінка з відхиленням, тобто як окремі вчинки або система вчинків які суперечать загальноприйнятим у суспільстві правовим або моральним нормам [2, с. 170]. Типовими проявами девіантної поведінки є ситуаційно обумовлені поведінкові реакції, такі як агресія, виклик, демонстрація, систематичні відхилення від навчальної та трудової діяльності, втеча з дому, шкідливі звички, рання наркотизація, асоціальні дії, спроби суїцида.

Соціально-педагогічні параметри поведінки з відхиленням, її структура і зміст у науковій літературі оцінюються та характеризуються неоднозначно.

Одні дослідники в девіантній поведінці вбачають відхилення від дійсних правових норм, їх порушення; інші розглядають відхилення в поведінці як невідповідність дій і вчинків дитини тим соціальним, моральним і етичним вимогам і нормам, які від неї вимагають [2, с. 171].

Дослідники ХХ ст. (М. Алемаскін, Л. Зюбін, О. Кочетов, та ін.), вивчаючи проблеми девіантної поведінки першопричинами вважають стосунки з оточуючими: батьками, вчителями, однолітками. А на думку сучасних учених (В. Бондаренко, А. Капської, В. Оржеховської, Т. Федорченко та ін.) – це негативні соціально-економічні та політичні процеси, криміногенність суспільства, дисбаланс (неврівноваженість) соціальної та емоційної сфер життя і діяльності школярів.

У більшості випадків, як зазначають дослідники, чинником, який сприяє виникненню і розвитку девіантної поведінки, є поєднання причин різного характеру, що ускладнює вибір форм і методів виховної роботи, вимагає спільних зусиль різних фахівців.

Сучасні вчені М. Галагузова, Б. Д'яконов, О. Тищенко та ін. виокремлюють такі чинники, які впливають на причини виникнення девіантної поведінки: 1) *біологічні*: генетичні (розумово відсталі діти, дефекти мови, слуху, зору, фізичні, нервові зрушення); психофізіологічні (конфліктні ситуації, хімічні та радіаційні забруднення середовища); фізіологічні (дефекти мови, зовнішній непривабливий вигляд, який викликає негативізм серед тих, хто оточує); 2) *психологічні*: наявність у дитини психопатології чи акцентуації, які виражаються у нервово-психічних захворюваннях – психопатії, неврастенії, стан на грані норми; 3) *соціально-педагогічні*, які проявляються у дефектах шкільного, сімейного чи громадського виховання (навчальна дезадаптація, дисгармонія у сімейних стосунках, гіперопіка, асоціальність сім'ї, жорстоке або байдуже ставлення до дитини тощо); 4) *соціально-економічні*: класовий поділ суспільства, безробіття, інфляція, соціальне напруження, нестабільність; морально-етичні: низький моральний рівень вихованості суспільства, знищення цінностей, особливо духовних, утвердження прагматизму й практицизму, байдужість до чужого горя і страждань, а також байдуже ставлення до різних проявів девіантної поведінки [7, с. 237].

Значною ознакою девіантної поведінки є протиріччя між загальноприйнятими нормами моралі і права та невмінням, небажанням підлітка виконувати їх. В основі причин девіантної поведінки лежать, з одного боку вчинки, які обумовлені причинами соціально-педагогічного характеру, більш помітні для оточуючих. Наприклад, складнощі у стосунках з дорослими й однолітками, небажання виконувати вимоги вчителів, що зумовлено низьким рівнем загальної культури сімейних взаємовідносин, помилками сімейного виховання, недоліками навчально-виховного процесу, байдужістю до інтересів, запитів і потреб дитини. З іншого боку, це можуть бути вчинки, в основі яких лежать психофізіологічні або психобіологічні причини. Психобіологічні чинники взаємопов'язані з індивідуально-психологічними особливостями формування емоційно-вольової, мотиваційної сфер, характеру підлітка, на які, у свою чергу, впливають соціально-педагогічні чинники: сім'я, оточення [2, с. 183].

Підлітковий вік характеризується фахівцями як складний, критичний, перехідний, що має важливе значення в розвитку та становленні особистості людини. Американський учений Ф. Райс, асоціює підлітковий вік з мостом між дитинством і зрілістю, по якому повинен пройти кожен, перед тим як стати відповідальною та творчою дорослою людиною [5, с. 16].

У підлітковому віці спостерігається інтенсивний ріст, у результаті якого нерівномірно розвивається кістково-м'язова системи (м'язова маса відстає від темпів росту кісткової системи), у результаті чого виникає тимчасова дисгармонія в координації рухів: розхлябаність, незграбність. Спостерігається невідповідність у розвитку серцево-судинної системи, відбувається посилена дія залоз внутрішньої секреції, яка впливає на

функціональний стан нервової системи. На базі цих змін відбувається погіршення не тільки фізичного самопочуття, але й психічного, все це призводить до певного психологічного дискомфорту, підвищеної дратівливості, образливості, запальності, стомленості, розладів сну, що, у свою чергу, впливає на відносини з дорослими, однолітками, на вчинки та поведінку підлітків. Найбільший вплив на життя підлітка, на його загальний стан і самопочуття впливає статеве дозрівання, яке, на думку І. Беха, спричиняє різні психофізіологічні та психічні відхилення, з якими пов'язані труднощі цього віку [1, с. 103].

Проаналізовані фізіологічні особливості підліткового віку тісно взаємопов'язані між собою та з розвитком психіки дитини. І як саме – рівномірно, спокійно та благонадійно, або болісно, бурхливо, з небажаними відхиленнями пройдуть ці зміни, залежить, звичайно, від підлітка, але, в першу чергу, – від батьків, учителів, вихователів. Характер взаємовідносин дорослих з підлітками, вимоги які вони ставлять, стосунки у сім'ї – все це зумовлює певну атмосферу, у якій підліток почуває себе впевнено та легко або навпаки [1, с. 44].

Як правило, підлітки з девіантною поведінкою мають характерні риси особистості, соціально-психологічні особливості, які можуть стосуватися мотиваційної, інтелектуальної, емоційно-вольової та інших сфер особистості, саморегуляції. Типовими рисами підлітків є прагнення до новизни, оригінальності поведінки (у тому числі і з відхиленнями), бажання боротися, стверджуватися, змінювати систему поглядів, які прийняті у середовищі найближчого оточення, що, у свою чергу, стає підґрунтям для девіантної поведінки.

Підлітки, в поведінці яких спостерігаються девіації, часто можуть проявляти імпульсивність, агресивність, дратівливість, конфліктність, що створює значні труднощі в їх вихованні. Дослідники підкреслюють, що характерною особливістю таких підлітків є егоїзм, а основними мотивами поведінки у них стають власні бажання, капризи. Таким підліткам властиві: негативне відношення до школи, прагнення до неорганізованого дозвілля, інтерес до яскравих вражень вулиці, азарту, демонстративне порушення правил.

До основних інституцій виховання і соціалізації дитини традиційно відносять: сім'ю, школу, колектив однолітків, різновікові колективи, дитячі об'єднання, засоби масової інформації, тощо. Серед них вирішальну роль у визначенні спрямованості поведінки підлітків учені відводять сім'ї. Зокрема, М. Раттер, у становленні особистості дитини головними завданнями сім'ї, як основної ланки в цьому процесі, вважає є забезпечення емоційних зв'язків та прихильностей; відчуття захищеності; позитивної моделі поведінки, спілкування, міжособистісних відносин та життєвого досвіду [6, с. 163-171].

Сім'я є фундаментом для закладання основ норм і правил моралі, світогляду, ціннісних орієнтацій, самоствердження та соціальної, творчої активності. На формування особливостей взаємовідносин підлітків з однолітками та дорослими впливають типи сімейних стосунків (авторитарні, демократичні та ліберальні), які визначають не тільки моральний мікроклімат сім'ї, але й характер їх відношення до виконання норм і вимог суспільства по вихованню дітей [8, с. 34].

Другим (після сім'ї) провідним інститутом соціалізації підлітків виступають загальноосвітні заклади, які є центральною ланкою усєї системи освіти, фундаментальною соціокультурною базою їх виховання та розвитку. Так, наприклад, школа відзеркалює характер, проблеми й протиріччя суспільства та займає значний час у житті підлітка й призначена вирішувати задачі виховного характеру. Проте останнім часом, спостерігається зниження соціальної ролі та референтної значимості школи в розвитку і формуванні особистості школярів. Про це свідчать статистичні дані, які інформують, що більше 40% учнів з девіантною поведінкою відносяться до навчання байдуже, 20% учнів – з небажанням, понад 15% підлітків – негативно [2, с. 207].

Поясненням тому є те, що в школі розділяють учнів залежно від їх навчальної успішності. Так, учні, які не встигають у навчанні для більшості вчителів є поганими, проблемними та важкими. Цій категорії учнів навішують певні ярлики, обмежується їх участь у важливих справах та заходах школи, не заохочуються досягнення в творчій, спортивній, мистецькій діяльності.

Зрозуміло, що за такої системи виховання школа нівечить дитячі душі робить дітей моральними каліками. У педагогічному сенсі доречно відмітити рекомендації, які дає М. Ратгер, а саме: нагороджувати дітей за незначний прогрес у навчальній діяльності, а не за вдосконалення у ній; активно заохочувати досягнення в творчості, спорті; дозволяти брати участь у важливих шкільних справах, наділивши їх певною мірою відповідальності; в першу чергу робити ставку на заохочення, а не на покарання, знаходити сильні сторони у дітей і хвалити їх за те, з чим вони справляються. Тобто, забезпечити учнів, які не встигають, позитивними емоціями від навчання в школі, що підвищить педагогічний вплив на особистість [6, с. 240].

Утім, слід звернути увагу на те, що у сучасних умовах достатньо гостро стоїть конфлікт між системами цінностей у школі та тими моральними цінностями, які підлітки засвоюють вдома і поза школою. Вирішення цього протиріччя можливе за допомогою розширення позакласних форм діяльності підлітків, включення їх до організації такої діяльності, а також залучення батьків до активної участі в справах школи, організації позанавчальної зайнятості дітей, створення умов у яких дорослі стануть для дітей партнерами в процесі навчання і виховання [6, с. 241-242]. При цьому, важливою умовою що, на нашу думку, володіє значним потенціалом позанавчальної зайнятості підлітків є фізична культура.

Спираючись на основи психологічної теорії діяльності, послідовники Л. Виготського – А. Леонт'єв, А. Петровський, Н. Талазіна розробили діяльнісний підхід, у межах якого головна роль у розвитку особистості на певному віковому етапі відводиться «провідній діяльності». Так, Д. Ельконін до провідної діяльності підлітків 10-15 років відносить інтимно-особистісне спілкування, а Д. Фельдштейн – активну суспільно-корисну діяльність (трудова, спортивна тощо). Виходячи з того, що розвиток дитини здійснюється в діяльності та спілкуванні, а підліток прагне до самоствердження себе, своєї позиції, як дорослий, серед дорослих, то необхідно забезпечити включення підлітків у таку педагогічно-доцільну діяльність, що створює можливості підлітку реалізувати та затвердити себе на рівні дорослих. Тому, при організації процесу корекції девіантної поведінки підлітків, потрібно враховувати важливість провідної діяльності на даному віковому етапі дитини.

Висновок. Отже, аналізуючи всі складні закономірності підліткового віку, негативні соціально-економічні та політичні процеси, стосунки з батьками, вчителями, однолітками, не дивно, що багато дітей стають важкими, з девіантною поведінкою, й потребують педагогічного впливу, який спрямований на корекцію негативних рис особистості, індивідуальних якостей, недоліків поведінки та створення необхідних умов для їх особистісного розвитку, адекватної інтеграції у соціум. Утім, варто зауважити, що запобігання відхилень у поведінці підлітка можливе за умови, якщо оточуючі будуть своєчасно та адекватно реагувати на ті чи інші його особливості.

Список використаної літератури

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. / І. Д. Бех – К. : Академвидав, 2012. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
2. Гонеев А. Д. Основы коррекционной педагогики: учеб. пособие для студ. высш. учеб. Заведений / А. Д. Гонеев., Н. И. Лифинцева, Н. В. Ялпаева; под ред. В. А. Сластенина. – 6-е изд., стер. – М.: Издательский центр «Академия», 2010. – 272 с.

3. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання: [навч. посіб.] / В.І. Лозова, Г.В. Троцько. – Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – 2-е вид., випр. і доп. – Харків: «ОВС», 2002. – 400 с.
4. Мир детства: Подросток / под ред. А. Хрипковой. – 2-е изд., доп. – М.: Педагогика, 1989. – 288 с.: ил. – (Б-ка для родителей)
5. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб. : «Питер», 2000. – 656 с.: ил. – (Серия «Мастера психологии»).
6. Раттер М. Помощь трудным детям. Пер. с англ. Е. Алексеевой, С. Нуровой / Майкл Раттер. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 432 с. (Серия «Мир психологии»).
7. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общ. ред. М.А. Галагузовой – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 416 с.
8. Фіцула М. М. Педагогіка: навч посіб. [для студ. вищ. пед. закл. освіти] / М. М Фіцула. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 528 с.

Юлія БЛИЗНЮК

ІНКЛЮЗИВНИЙ КЛАС: ЯК АСИСТЕНТИ ВЧИТЕЛЯ ДОПОМАГАЮТЬ УЧНЯМ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Що таке інклюзивне навчання?

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Інклюзивне навчання означає, що всі учні можуть навчатися в школах за місцем проживання, в загальноосвітніх класах, в яких в разі необхідності їм буде надаватися підтримка як у навчальному процесі, так і з перепланування школи, класів, програм і діяльності з тим, щоб всі учні без виключення навчалися і проводили час разом.

Інклюзивне навчання:

- Ґрунтується на правах людини й принципах рівності.
- Спрямоване на всіх дітей і дорослих, особливо тих, хто є виключеним з загальної системи навчання.

- Це процес усунення бар'єрів в системі освіти та системі підтримки.

Основа інклюзивного навчання

Всі учні:

- Можуть навчатися різними методами та в різний період часу.
- Мають індивідуальні здібності й особливості.
- Хочуть відчувати, що їх розуміють і цінують.
- Мають різне походження і бажають, щоб їх відмінності поважалися.
- Пізнають скрізь.

Які це діти з особливими потребами?

Термін «діти з особливими потребами» стосується дітей до 18 років, які потребують додаткової навчальної, медичної й соціальної підтримки з метою покращання здоров'я, розвитку, навчання, якості життя, участі в громаді, тобто включення. Сьогодні в Україні немає єдиної офіційної термінології для характеристики дітей з особливими потребами.

Хто ж такий асистент вчителя і яка його роль в освітньому процесі?

Як учасник інклюзивного освітнього процесу асистент учителя забезпечує соціально-педагогічний супровід дитини з особливими освітніми потребами: разом з учителем класу проводить навчальні, виховні, соціально-адаптаційні заходи, запроваджуючи ефективні форми розвитку та навчання; допомагає дитині у виконанні